

עידן המועדים

לאור העלויות הגבוהות כל המעוניין לסייע/להקדיש את עלון 'הלכות ראש השנה' מוזמן לפנות בנייד: 052-4317436

הלכות בין-המיצרים ותשעה באב (תשע"ה)

על פי פסקי: השולחן ערוך, רמ"א, משנה ברורה, מרן הראש"ל רבינו עובדיה יוסף זצ"ל ועוד

נכתב ונערך על ידי הרב עידן בן-אפרים שליט"א (02-5324067)

[השנה, י"ז תקנ"ח ומ' באב תל"ם בשנת הוצאת דחה ליום א', ויחל כ' גם בשנים: תשע"ט, תשפ"ב, תשפ"ט].

צום י"ז תמוז (דהוי)

א. חמשה דברים אירעו לאבותינו ב"ז בתמוז: נשתברו הלוחות, בוטל התמיד [בבית ראשון], הובקעה העיר [בבית שני, שנת 3828 לבריאת העולם], שרף אפוסטמוס את התורה והעמיד צלם בהיכל (תענית כו:). ומצות עשה מדברי נביאים להתענות ביום זה (זכריה ת, יט).

והשנה, בהיות ויום י"ז בתמוז חל בשבת, נדחית התענית ליום ראשון י"ח בתמוז, לפי שאין מתענים בשבת (ש"ע תקנ, ג). וכל אדם, איש או אשה, שהגיעו לגיל מצוות, חייבים להתענות, בין אם הצום חל בזמנו, או נדחה למחרתו כבשנה זו. [ואף הנוהגים אבילות בשבת בדברים שבצינעא בט' באב שנדחה (כדלהלן בסעיף ז), מותרים בכל בשבת זו (אשל אברהם מבוססאטש שם) וכן מותר לברך "שהחיינו" (קלד*)].

ב. תנאי קודם התענית – תחילת התענית בעלות השחר (שעה 4:04). ומכל מקום, אם הלך לישון בליל י"ח בתמוז שינת קבע, וקם משינתו קודם עלות השחר, אסור לו לאכול ולשתות. אבל אם קודם שהלך לישון עשה תנאי שבדעתו לאכול ולשתות קודם עלות השחר, רשאי לאכול ולשתות (והאשכנזים מקילים לשתות אף בלא תנאי, אבל לכתחילה יעשו תנאי (ש"ע ורמ"א תקסד, א ומ"ב שם). ואף לבני ספרד, אם שכח להתנות, ואחר שישן הרגיש צמאון, השותה יש לו על מה שיסמוך, בפרט אם רגיל לשתות לצמאון בכל לילה (א). וסיום התענית בצאת-הכוכבים (שעה 8:15, כ-20 דקות לאחר השקיעה). [אם שכח ואכל ביום התענית, אינו יכול לפטור עצמו, אלא חייב להפסיק מיד את אכילתו ולצום (ש"ע תקסח, א; מ"ב תקסח, ג).]

ג. הפטורים מהתענית – חולה אף שאין בו סכנה, וכן זקן מופלג שהוא תשוש כח, פטורים מתענית זו ואינם רשאים להחמיר על עצמם (כה נס וסח). וכמובן שילדים קטנים שלא הגיעו לגיל מצוות, פטורים מהתענית (אפילו תענית שעות), ומכל מקום יש למנוע מהם לאכול ממתקים ושאר תפנוקים (סח) [וקטן שנעשה בר-מצוה ביום י"ח תמוז, טוב שיתענה, אלא אם כן הוא חלוש (ע"י סח)]. – וחתן וכלה בתוך שבעת ימי המשתה, בתענית דחוויה מתענים עד חצות היום בלבד ואינם רשאים לצום יותר (יח"ד ג, לז; סח). ואם ארעה ברית מילה ביום זה, דינה כדלהלן בסעיף לא.

ד. מעזברות ומניקות – אשה בהריון, עד סוף החודש השלישי, חייבת להתענות (ע"י ש"ע תקנד, ה ותקנ, א ומ"ב שם, ג), ומכל מקום אם ההריון אינו תקין או שסובלת מהקאות, מיחושים או חולשה רבה, הרי היא פטורה. ומתחילת החודש הרביעי ואילך, בכל אופן היא פטורה (מ"ב שם; נס). – יולדת (או אפילו אשה שעברה הפלה לאחר 40 יום מהריונה (שם)) פטורה מלהתענות תוך שלושים יום מהלידה (ע"פ ש"ע שם, ו; ק). – ואשה שמניקה בפועל (אפילו מעט) אור לציון ג, רע"ט), פטורה מהתענית. ואם פסקה מלהניק (אפילו תוך כ"ד חודש מהלידה) ומרגישה שהיא מסוגלת להתענות, תתענה (אף השנה שהצום דחוי (ש"ע תעין אונדר ג, קלד). ואם באמצע התענית מרגישה חולשה וצער, תאכל), אך אם מרגישה חולשה יתירה, הרי היא פטורה מהתענית (נו סב).

מנהגי בין-המיצרים

ה. הימים שבין צום שבעה עשר בתמוז לבין צום תשעה באב, נקראים ימי "בין-המיצרים", שבימים אלו נכנסו האויבים לירושלים ופרעו פרעות בישראל, עד יום תשעה באב שבו החריבו את בית המקדש. ולכן בימים אלו אנו נוהגים במנהגי אבילות

* הבהרה: סתם ציון שבדברינו, הכוונה לעמוד שבספר חזון עובדיה, ד' תעניות. ש"ע=שולחן ערוך. מ"ב=משנה ברורה. כה"ח=כף החיים. אור"ל=צ"א אור לציון.

שונים לציון הצער על חורבן בית המקדש, ונושאים עימנו את האמונה הלוהטת בגאולה שתבוא במהרה. נאמר בנביא: "שִׁמְחוּ אֶת יְרוּשָׁלַיִם וְגִילוּ בָּהּ כָּל אֲהֲבֶיהָ, שִׁישׂוּ אֶתְּהָ מְשׁוֹשׁ כָּל הַמְתָּאֲבָלִים עָלֶיהָ", ודרשו חז"ל (תענית ל:): כל המתאבל על ירושלים - זוכה ורואה בשמחתה, ושאינו מתאבל על ירושלים - אינו רואה בשמחתה. ולכן יש לכל אחד להיזהר בהלכות אלו בימי בין-המיצרים.

ו. ברכת שהחיינו – טוב לזהר שלא לברך ברכת שהחיינו על פרי חדש או על בגד חדש בימים אלו (ש"ע תקנא, ז), שהיאך יאמר "שהחיינו וקיימנו והגיענו לזמן הזה", והם ימי צרה ופורענות לעם ישראל (ע"י מ"ב שם, צח), וממילא לא יאכל הפרי החדש ולא ילבש הבגד החדש (שם, צט). ובגדים שאינם חשובים כל כך שאין מברכים עליהם שהחיינו, כגון גרביים ונעליים חדשות וכיוצא בהם, בודאי מותר לקנותם וללבושם עד ראש חודש אב (שם, מה).

אבל בשבתות מותר מן הדין לברך שהחיינו (מ"ב שם, צח; קכט) (גם ב"ז בתמוז שחל השנה בשבת (קלד), ומראש חודש אב נכון להחמיר שלא ללבוש בגד חדש אף בשבת (ע"י רמ"א שם, ו; מ"ב, מה; קלד)). וילדים קטנים מותרים לברך שהחיינו (אפילו שיש להם הבנה בענייני הימים האלה) (קלז), והוא הדין אשה מעוברת שרואה פרי חדש ומתאוה לו, או אדם שיש לו קצת חולי (קלח). וכן אבי הבן מברך שהחיינו על המילה או על פדיון הבן (ש"ע שם; קלה).

ז. ריקודים – אסור לרקוד בימי בין-המיצרים אפילו ללא כלי נגינה (וריקודים מעורבים אסורים כל השנה) (מ"ב תקנא, סז; קסט).

ח. שירים – יש להימנע מלשמוע שירי קודש המלווים בכלי נגינה אפילו דרך הטייפ או הרדיו, ומיהו בשמחת מצוה הדבר מותר (כגון שמחת חתן וכלה, מילה, פדיון הבן, בר מצוה בזמנה, סיום מסכת (קנא). אך לא בסעודת אירוסין וחנוכת בית). ושירה בפה בלבד, מותרת (קנא).

ט. תיקון חצות – מנהג טוב וכשר מאוד לכל בעל נפש, לשבת באבילות בכל ימי בין-המיצרים אחר חצות היום (שעה 12:46) גדולה בנפש האדם (לשון האר"י בשער הכוונות דפ"ט רע"ג). והיינו באמירת "תיקון רחל" שיש בו פסוקים של בכי וצער על חורבן בית המקדש (קכח).

וזאת מלבד מה שיש נוהגים לומר תיקון חצות בכל ימות השנה בחצות לילה, ותבוא עליהם ברכה (קכח), וכן ראוי לנהוג אף לתלמידי חכמים (הליכות עולם א, מח), וכל שכן בלילות של בין-המיצרים שצריך להוסיף בבכיה (שער הכוונות שם). ואף הנשים שייכות באמירת תיקון חצות (הליכות שם). [אבל בערבי שבתות, ערב ראש חודש, וראש חודש אב, מוהל, סנדק ואבי הבן - אין אומרים תיקון רחל (קכח)].

ראש חודש אב

י. משא ומתן של שמחה – משנכנס אב ממעטים בשמחה (תענית כט; ש"ע תקנא, א), ולכן מראש חודש ועד התענית ממעטים במשא ומתן של שמחה (ש"ע תקנא, ג ב"י ומ"ב יא), כגון להימנע מלקנות כלים או תכשיטים מכסף וזהב או קניית צרכי חופה (מ"ב שם; קסט). אבל מותר לקנות רהיטים חדשים הנחוצים לו, וכל שכן שמותר לקנות ספרי קודש (קסט). ומותר לקנות מכונית חדשה, אם יש לו צורך בה לפרנסתו, אבל בלאו הכי אסור (ובכל ה"ל, אם יש חשש שתייקרו לאחר מכן, מותר לקנות, מפני שהוא דבר האבד) (קסט).

יום שבת – ט' אב

טז. דיחוי חצום/תפילה/קידוש – השנה, בהיות ויום ט' באב חל בשבת, נדחית התענית ליום ראשון ו' באב, לפי שאין מתענים בשבת (ש"ע תקנ"ג, ב). לכבוד שבת לובשים בגדי שבת כרגיל, גם בשנה זו (ע"י מ"ב תקנ"א, ו) [והאשכנזים נוהגים כ"ל בסעיף הקודם]. סדר התפילות בשבת הוא כרגיל בשאר שבתות השנה, ובסדר הקידוש אומרים "שלום עליכם", ושרים זמירות שבת.

יז. עינויים בשבת – כשחל תשעה באב בשבת מותרים בכל העינויים (ש"ע תקנ"ד, יט). והנמנע מאכילת בשר משום אבילות, עבירה היא בידו (מ"ב תקנ"ב, כג). וכן מותר ללמוד תורה (ע"י רמ"א תקנ"ג, ב ומ"ב ט"ז; רמח"מ) ולטיל בשוק במשך כל היום (אור"צ כ"ט, יח; וע"י שלג הערה ד). [והאשכנזים נוהגים לאסור תשמיש כד"ן דברים שבצינעא (רמ"א תקנ"ד, יט), ומתירים במקום מצוה (מ"ב ש"ס, מ. וע"י ג"מ כ"ה"ח ט"ז) וכן מותרים בדיני הרחקות. ולמנהגם יש שכתבו לאסור גם רחיצת ידים במים חמים (ע"י מ"ב תקנ"ד, לט. ובכ"ח ש"ס, פ"ו הביא מנה"ש להחיר), ויש שכתב שאין לטיל בשבת זו במשך כל היום, אף שהתענית דחוייה למחר (שע"ת ס"ס תקנ"ג מברכ"י. והמ"ב לא הביאו)].

יח. מנחה מוקדמת/צידקתך – בשבת אחר-הצהרים יש לקיים תפילת מנחה בשעה מוקדמת, על מנת שתהא שהות לציבור לסעוד בנחת סעודה שלישית (שהיא הסעודה מפסקת), ולסיימה קודם שקיעת החמה. ואין אומרים "צידקתך" במנחה (ש"ע תקנ"ט, א), לפי שתשעה באב נקרא "מועד" (מ"ב ש"ס, א).

יט. סעודה שלישית – בסעודה מפסקת לא קיימות ההגבלות ששייכות בשאר שנים, ולכן יושבים כרגיל על כסאות ואין חולצים הנעלים, ויושב יחד עם בני ביתו, ואם היו שם שלושה חיביים בזימון (מ"ב תקנ"ב, כג). ואוכל בשר ושונה יין בסעודה המפסקת ומעלה על שולחנו אפילו כסעודת שלמה בעת מלכותו (ש"ע ש"ס, ט). אף שאינו רגיל כן בשאר שבתות השנה ומרבה באכילתו מפני התענית (אף לא יאמר שאוכל כדי שיהיה לו כח לצום (ע"י מ"ב ר"צ, ד; אשרי האיש ע"י א). ומותר לשיר שירי שבת ולומר דברי תורה בסעודה. וינהג כמנהגו בכל שבת (ע"י מ"ב כג; ברכ"י תקנ"ג, ד; אור"צ כ"ח, ד).

כ. כדורים להקלת חצום – מותר ליטול כדורים המיועדים להקלת החצום (ש"ע י"ב ע"ב אור"ח, ט, נד) ומן הדין יש להתיר לבולעם אף בשבת (ע"י ל"ח חן אות פ"ט; ספר אורח כהלכה א, תקל"ד) אבל לא יאמר שעושה כן להקלת החצום.

כא. סיום הסעודה/תחילת האבילות – צריכים להפסיק לאכול ולשתות כמה דקות קודם שקיעת החמה (שעה 7:46) (רמ"א תקנ"ב, ט) וכן אסורים ברחיצה וסיכה (כיון שבשקיעה נכנסים לספק לילה של החצום). ואולם אין לחלוץ את נעלי העור, להחליף בגדי שבת בבגדי חול ולשבת על הארץ מיד בזמן השקיעה (כי אין לנהוג מעשה אבילות לפני צאת השבת), אלא כעבור 20 דקות מהשקיעה (שעה 8:06). וכן ינהגו אף הנוהגים להחמיר במוצ"ש כדעת רבינו-תם (הליכות שלמה, תמ"ג) יאמרו "ברוך המבדיל בין קודש לחול" (רמ"א תקנ"ג, ב) ואז יחלצו הנעלים ויחליפו את בגדי-השבת לבגדי-חול (שהכינם ולבשם מבעוד מועד לאחר הכיבוש. ואם שכח להכין, ילבש בגדים שלבש מלפני שבת או שישאר עם בגדי שבת (אור"צ כ"ח, א)). כמו כן מזמן השקיעה יש לעסוק בתורה בדברים הרעים, כגון בהלכות הנצרכות לתענית. ויש לקבוע את תפילת ערבית במוצאי שבת כרבע שעה ויותר מצאת-השבת, כדי שתהא שהות לציבור להתכונן כראוי ולהגיע בזמן מבלי לפגוע בקדושת השבת (ע"י שלח). [והזקוק לסיסוע ברכב לבית-הכנסת, יכול לעשות כן אחר אמירת "המבדיל בין קודש לחול", אפילו קודם ערבית (ש"ע ר"צ, ט).]

כב. איסור חנצה – יש ליזהר שלא להכין מאומה מיום השבת ליום חול, ולכן אין לסדר את בית-הכנסת בשבת על מנת להכינו לתפילות בהסרת ספסלים, פריסת מחצלאות וכרים, הסרת הפרוכת, סידור ספרי הקינות וכדומה (של"ג). ונכון שהגבאים יכינו כבר מערב שבת את הדרוש למוצאי שבת (קינות, כ"ח וכדומה).

כג. הבדלה – בהיות ומיד עם צאת שבת חל החצום, אי אפשר לעשות הבדלה על הכוס, ויש לנהוג כדלהלן:

1) אנשים בריאים – אנשים בריאים צצמים, אין מבדילים על הכוס, ואין מברכים על הבשמים (ש"ע תקנ"ו) לפי שיש בהם תענוג להשיב את הנפש, אלא אומרים בתפילת ערבית "אתה חוננתנו" (ואם שכח אינו חוזר) (מ"ב ש"ס, ב), ולאחר תפילת ערבית בבית-הכנסת

והוא הדין שאין לבנות בניה שהיא ההרוחה ולנוי (מ"ב י"ב), אבל אם מרחיב את דירתו לצורך משפחתו הברוכת ילדים, מותר (ק"ס). כמו כן יש להימנע מלסייד ולצייר את ביתו בימים אלו (ש"ע ש"ס) (אבל בניית וסידור בית-כנסת, מותרים) (מ"ב ש"ס; ק"ס). ומותר להיכנס לדירה חדשה בימים אלו לצורך מגורים הכרחיים (ויעשה חנוכת בית בלימוד תורה בלבד עם חלוקת מגדנות).

יא. נישואין/אירוסין – אין נושאים נשים ואין עושים סעודת אירוסין (ש"ע תקנ"א, ב) אפילו ללא ריקודים. אבל מותר לעשות "תנאים", ומה שמחלקים מיני מרקחת באותה שעה אינו נקרא סעודה (מ"ב ט"ז). [והאשכנזים נוהגים להחמיר שלא לערוך נישואין בכל ימי בין-המצרים (רמ"א ש"ס), ומכל מקום רשאים להשתתף בשמחת ספרדים (ק"ג). ובסעודת אירוסין מחמירים רק מראש חודש (מ"ב י"ט)].

יב. אכילת בשר – אין אוכלים בשר מראש חודש אב ועד התענית (ש"ע תקנ"א, ט כדעה ב'). ומנהג ירושלים להימנע מאכילת בשר רק מיום שאחר ראש חודש אב (ק"ס) [ומנהג האשכנזים שאין אוכלים בשר גם בראש חודש (מ"ב נ"ח)]. האיסור חל גם בבשר עוף, ונוהגים להחמיר אף בתבשיל שנתבשל בו בשר (מ"ב ט"ג; ק"ע). אבל מותר לטעום בערב שבת תבשילים של בשר שמבשלים לכבוד שבת, כדי לבדוק את טעמם (ק"ע).

ולילדים קטנים מותר לתת לאכול בשר אפילו כשהגיעו לגיל חינוך, ורק אם הגיעו הבת לגיל אחת עשרה והבן לגיל שתיים עשרה, טוב להחמיר שלא יאכלו בשר בימים אלו (ק"צ. וע"י מ"ב ט"ז). ויולדת (תוך שלושים יום) וחולה שאין בו סכנה (אפילו אם נתפא אך נשאר חלש) או מינקת שהדבר מפריע לתזונת התינוק - מותרים לאכול בשר (ע"י מ"ב ט"א וס"ד; ק"צ).

וכל זה בימות החול, אבל בשבת אין רשאי להחמיר (מ"ב נ"ט וש"ע תקנ"ב, ט), וכן בסעודת מצוה כגון ברית מילה (אפילו אם נדחתה מחמת חולי - אבל לא "ברית יצחק" (ע"י מ"ב תקנ"א, ט"ב; ק"ד)) או סעודת בר-מצוה בזמנה, רשאים כל הקרואים לסעודה לאכול שם בשר. וכן בסעודת סיום מסכת (רמ"א ש"ס, י; קצ"ו).

יג. שתיית יין – יש שלא נהגו איסור בשתיית יין בתשעת הימים (ע"י ק"ע), ויש שנוהגים איסור מראש חודש ומתירים רק יין של הבדלה וברכת המזון שהם מצוה (ש"ע תקנ"א, י ומ"ב ט"ז) [והיינו כשרגילים ברוב ימי השנה לברך ברכת המזון על כוס (ק"ע)]. - והאשכנזים מחמירים מראש חודש שלא לשתות יין בברכה"ז ביום חול וכן בהבדלה, אלא נותנים לשתות לקטן שהגיע לגיל חינוך. ואם אין תינוק, מותר לגדול לשתות מיין ההבדלה, אבל בברכה"ז יברך ללא כוס. ובסעודת מצוה מותר (רמ"א ש"ס ומ"ב). ושתיית שֵׁכר מותרת אף בימות החול (רמ"א י"א).

יד. תפירת בגדים – יש להחמיר שלא לתפור בגדים חדשים מראש חודש (ש"ע תקנ"א, ז), וכן אסור לרקום ולסרוג, אבל מותר לתפור כפתור שנפל מהבגד (ד"ו), או לתפור בגד שנקרע או נפרם (בא"ח דברים, ט). ויש להחמיר שלא לקנות בגדים או נעליים חדשים אפילו על מנת ללבושם לאחר החצום (רמ"א ש"ס ומ"ב ט"ז; רח). אבל מותר לצחצח הנעליים (ר"י).

טז. שבוע שחל בו ט' באב – השנה שחל תשעה באב בשבת ונדחה ליום ראשון, לא חלים כל הדינים של "שבוע שחל בו תשעה באב" שבשאר השנים (ש"ע תקנ"א, ד כדעת הסתם; רכ"ג), ולכן מותר לספרדים בשבוע זה להסתפר, להתגלח, לכבס ולרחוץ במים חמים (ונכון להחמיר שלא להסתפר ולהתגלח בערב שבת של ט' באב, כדי שיכנס לתענית שהוא מנוול (רכ"ד)). [אבל האשכנזים מחמירים בתספורת החל מ"ז בתמוז (רמ"א ש"ס, ד). - ונוהגים שלא לכבס החל מראש חודש אב ואף לא ללבוש בגד מכובס (רמ"א ש"ס, ג ד). - וכן מחמירים שלא לרחוץ כל הגוף אפילו בצונן החל מראש חודש אלא רק פניו ידיו ורגליו (אבל בראש חודש עצמו שחל השנה ביום שישי, מותר לרחוץ כל גופו בחמים למי שרוחץ תמיד בערב שבת לכבוד שבת (מ"ב ש"ס, ט"ז). - ובשאר ערבי שבתות, מלבד פניו ידיו ורגליו בצונן, מקילים לכבוד שבת גם לרחוץ הראש, ויש שמקילים לרחוץ ה"ל בחמים כולל הראש למי שרגיל בכך, מבלי סבון (רמ"א ש"ס, ט"ז ומ"ב ש"ס). וכן מותרים לגוז צפורנים (מ"ב ט). אבל במקומות החמים, מותר אף להם לרחוץ כל גופם בצונן להעביר הזיעה (רמ"ג ורמ"ה). - וכן לענין לבישת בגדים חדשים מחמירים מראש חודש (רמ"א ש"ס, ו וע"י מ"ב מ"ז). ואינם לובשים בגדי שבת אפילו בשבת ומחליפים רק בגדי הזיעה, גופיה גרביים וכדומה (רמ"א תקנ"א, א ומ"ב ו' ומ"ד), אם לא שהבגדים אינם מיוחדים רק לשבת אלא גם לחול המועד, פורים וחטונות (נ"ט"ג, ג, א)].

כט. קטן שחגדיל – קטן שנעשה בר-מצוה ביום י' באב, טוב שיתענה (אף שבט' באב שבו נקבעה התענית בשאר שנים, היה עדיין קטן הפטור מהתענית). אבל אם הוא חלש וקשה עליו לצום, רשאי שלא להתענות יום שלם אלא רק תענית שעות כפי שיוכל (סח). ואם נעשה גדול בט' באב, בודאי שחייב להתענות למחרת, אף שהצום דחוי. והוא הדין בכל זה לקטנה שנעשתה בת-מצוה.

ל. דרך האכילה – חולה, יולדת, מעוברות ומניקות שמותר להם לאכול בצום, אינם צריכים לאכול לשיעורין (רפח), ומותרים לאכול מיד בבוקר כהרגלם (רפח) והוא הדין אם הוצרכו לכך בלילה, אבל יזהרו שלא לאכול לשם תענוג (ש"ע תקנד, ה).

אבל אם אינו חולה אלא שהרופאים יעצוהו שלא יצום פן יבוא לידי חולי, לא יאכל כרגיל אלא לשיעורין. וכן חולה שצריך לבלוע כדורים לרפואתו, ואינו יכול לבלועם ללא מים, ישתה פחות פחות מכשיעור (עי' באה"ל שם על ס"ו; רעט) (והאוכלים פת, לא יאמרו "נחם" בברכת המזון (רפח). ועי' רמ"א ס"ט תקנו ומ"ב ה).

לא. ברית מילה – ברית מילה שחלה ביום ראשון (אפילו אם היא דחוייה (ש"ר מעיין אומר ג, קנג; ספ"ט באב שחל בשבת ה, יג)), בעלי הברית שהם: אבי הבן, האם, הסנדק והמוהל, מתפללים מנחה גדולה (שעה 1:23), מתרחצים (שע"ת תקנט, טו בסופה), וקודם המילה יעשה המוהל הבדלה (והמנהג שמוציא את הציבור ידי חובתם (אור"ח צ, כט, ט). אבל אין להבדיל ולברך ברכת המילה על כוס אחד (שנא), ולאחר הברית מותרים בעלי הברית לאכול ואינם משלימים התענית (אפילו אינם אוכלים מחמת השמחה (חיי אדם קלב, כט), וכיון שיום-טוב הוא עבורם אינם רשאים לזלזל בו ולהתענות (שצו). ולובשים בגדי שבת ומותרים גם בנעילת הסנדל ובלמוד תורה כרגיל. ולענין נעילת הסנדל, ראוי להם להחמיר שלא לנעול נעלי עור (שצו), לפי שיום-טוב שלהם הוא (ואינם רשאים להתענות (שצו)), אבל לא יעשו סעודה גדולה כפי שהיו עושים בשאר ימים. ושאר הקרואים לברית, מתענים כרגיל, ובמוצאי הצום עושים סעודה גדולה (ש"ע תקנט, ט ומ"ב ושעה"צ שס). ומותר בצום גם לזמר השירים המיוחדים לברית, כנהוג (שס ח, כז).

לב. רחיצה – הרחיצה אסורה בצום, בין במים חמים או צוננים, ואפילו להושיט אצבעו למים אסור (ש"ע תקנד, ז). ובנטילת ידים של שחרית צריך לזהר ליטול רק עד סוף קשרי אצבעותיו ולא את כל ידו (ש"ע שם, י) (ומברכים "על נטילת ידים" (ש"ע תרי"ג, ב; שסא)). ולא יטוץ פיו (ש"ע תקנט, ג) (אם לא במקום צער גדול, וירכין ראשו למטה שלא יבואו המים לגרוננו (מ"ב שם, יא)). וכן ינהג בנטילה לאחר שיוצא מבית הכסא (רמ"א תקנד, ט וש"ע תרי"ג, ג), או אם נגע בגופו במקומות המכוסים (מ"ב תרי"ג, ו) או במנעליו (מ"ח יח, ס"ג; בא"ח דברים, כא; וילך, יז), או לפני התפילה (חז"ר ימים נוראים, שיא).

לג. רחיצה שאינה לתענוג – אם ידיו התלכלכו, מותר לו לרחוץ להעביר הלכלוך, ולא יטול כל ידיו אלא לפי הצורך להעביר הלכלוך (ש"ע תקנד, ט), כיון שאינה רחיצה של תענוג (מ"ב יט), ומותר גם להשתמש בסבון (נס"ג ע, א). ואם היה לכלוך על גבי עינו ודרכו לרוחצן במים, רוחץ ומעבירו ואינו חושש (ש"ע שם, יא). וכן אשה המבשלת, מותר לה לרחוץ המאכלים, אף שממילא רוחצת את ידיה (מ"ב יט).

לד. חולצה/כהן – חולה שאוכל פת ביום הצום, נוטל ידיו כדרכו עד סוף הפרק, כיון שהיא רחיצה של מצוה (רצב) [נוטל גם מים אחרונים (נס"ג טו, י), וכן הדין בכהן העולה לנשיאת כפיים (רמ"א תרי"ג, ג ובמ"ב: רצב).

לה. נעילת הסנדל – אסור לנעול נעליים או סנדלים של עור (ש"ע שם, טז), אפילו שנועל הנעליים על גרביים (רצב). אבל נעליים מגומי, בד ושאר מינים מותרות (ש"ע שם), אפילו אם הן נוחות יותר מנעלי עור ורגילים ללבושן במשך השנה (כדוגמת נעלי "קרוקס"), כיון שגזירת חכמים היתה רק על נעלי עור (רצט). – וילדים קטנים שלא הגיעו לגיל מצוות מותרים בנעילת הסנדל, ומכל מקום טוב לחנכם שינעלו נעליים שאינן מעור (שא) [בפרט בימינו שיש נעליים נוחות].

לו. סיכה – אסור לסוך גופו בשמן לתענוג (ש"ע תקנד, טו) אפילו במקצת (מ"ב כט). וכן למרוח קרם לשם תענוג (אור"ח צ, רסו). אבל מותר להתיז ספריי על הגוף להעביר הריח (רצב).

קודם קריאת מגילת איכה, מברך החזן ברכת "בורא מאורי האש" ומכוין להוציא את הקהל ידי חובתם (ב"י ס"ט תקנו; מ"ב שם, א; ש"מ, שנג) (ולא יברך כל אחד לעצמו (ש"ע רצ, יד). ויעמוד בצורה שיראו כולם באופן שאילו לא היו אורות, ניתן להכיר לאור הנרות בין מטבע של מדינה זו למטבע מדינה אחרת (שם, ד). ואדם שלא שמע הברכה, יברך בעצמו ברכת "בורא מאורי האש" אף לאחר התפילה, כיון שהחייב לברך עדיין רובץ עליו (מ"ב, א). והוא הדין לנשים שצריכות לברך (ש"מ). ואשה שאינה מתפללת ערבית, או אדם ששכח לומר בתפילה "אתה חוננתנו", יאמרו לפני הדלקת הנר: "ברוך המבדיל בין קודש לחול" (מ"ב, ב; בא"ח ש"ש וצא, ג; חז"ר שבת ב, שפג). וסדר ההבדלה במוצאי הצום, יתבאר להלן בסעיף נא.

2) חולאים – אדם חולה שצריך לאכול או לשתות במהלך הצום, עושה הבדלה על הכוס מיד במוצאי שבת (ולא קודם אכילתו למחרת) (נס ד"ה ונראה; ש"ע ד"ה גס), ומברך ברכות: "בורא פרי הגפן", "בורא מאורי האש" וברכת "המבדיל בין קודש לחול" (ואין מברך על הבשמים. - וכמו כן לא יאמר את פסוקי השמחה שנהוג לומר בהבדלה, אלא יתחיל מיד בברכות), וישתה מלוא לוגמיו מן היין (ואינו צריך להבדיל על שאר משקים, כיון שאינו מכוין בשתיית היין לתענוג אלא לקיום מצות הבדלה (ש"מ), וכן אין צריך להחמיר לתת לילד קטן שישתה את היין (ש"ע ד"ה והנה). ואין שום חילוק בזה בין איש לאשה (ש"ע ד"ה היולדת) [ומותרות גם לשתות מהיין (חז"ר שבת ב, תח). - ונשים אשכנזיות תעשה שאלת חכם בעניני ההבדלה].

והמבדיל יכול לכוין להוציא אחרים ידי חובת הבדלה, ולא יצטרכו לעשות הבדלה במוצאי הצום, ואף מומלץ לנהוג כן כדי שלא ידחו ההבדלה לליל שני (כה"ח תקנו, ט; ש"מ). [ואין החולים אוכלים סעודה רביעית במוצאי שבת (ש"ר מעיין אומר ג, קפז).

*** ספק צום/שותה מים בלבד** – חולה שמתחיל את הצום, ובהתאם להרגשתו במהלך הצום ידע אם יכול לצום או לא, לא יבדיל במוצאי שבת, אלא אם יצטרך לאכול או לשתות, יבדיל קודם לכן (וכשמבדיל ביום א', לא יברך על הנר, אף אם לא שמע הברכה אמש). – וחולה כליות שזקוק רק לשתות מים ולא לאכול [או חולה ששותה כדור עם קצת מים], שותה המים ללא הבדלה (כיון שמותר לשתות מים קודם הבדלה (ש"ע רצט, א)) (אור"ח צ, כט, סוף הערה ו; שבט הלוי ח, ס"ט קכט).

3) קטנים – קטנים שהגיעו לגיל חינוך, אף הם צריכים לעשות הבדלה בזמנה במוצאי שבת קודם אכילתם משום מצות חינוך (בין אם רגילים לאכול במוצאי שבת או רק למחרת, וכדין חולה ה"ל) (שנב).

כד. תפילת ערבית – אין אומרים במוצאי שבת את המזמורים שנהוג לאומרם בכל מוצאי שבת קודם תפילת ערבית (רמ"א תקנט, ב; מ"ב רצג, א) ובסיום הקינות אין אומרים "שובה ה' עד מתי", אלא מתחילים ב"ואתה קדושה" (ש"ע שם; ש"מ).

ע"ע יום א' – צום י' באב ע"ע

חכמינו זכרונם לברכה גזרו שיהגו חמישה עיניים ביום הצום: אכילה ושתייה, רחיצה, נעילת הסנדל, סיכה, תשיש המיטה (ש"ע תקנ, ב ותקנד, א), ואיסורים נוספים. ודברים אלו אסורים מתחילת התענית (עיין לעיל בסעיף כא) ועד סופה למחרת בצאת-הכוכבים (שעה 8:09), ואין להקל בהם (ש"ע תקנ, ב ותקנ, ב; מ"ב תקנד, א ותקנ, ג; שג). וכל אדם, בין איש או אשה, שהגיעו לגיל מצוות, מזהירים בכל האמור לעיל (דש), בין אם הצום חל בזמנו, או נדחה למחרתו כבשנה זו.

כה. אכילה ושתייה – הכל חייבים להתענות ואסור לפרוץ גדר (ש"ע תקמט, א ותקנ, א).

כו. מעוברות ומניקות – השנה, נשים מעוברות ומניקות פטורות מלהתענות כדין שלוש תעניות (ס). ואשה שפסקה מלהניק, ומרגישה שהיא מסוגלת להתענות, תתענה. (ועיין בעוד פרטים שכתבנו לעיל בסעיף ד').

כז. יולדת – יולדת תוך שלושים ללידתה, פטורה מהתענית (ש"ע תקנד, ו) [וגם ליולדת אשכנזיה יש להקל בזה (רפח)], ואפילו אם מרגישה טוב [ואינה מניקה] (מ"ב ט). והוא הדין לאשה שעברה הפלה (והיא תוך ל' יום) (רפח) [ואם חל יום השלושים ואחד ללידתה ביום ראשון, צריכה להתענות (סח)].

כח. חולצה/קטנים – חולה שהוא חלוש וחש בגופו, אף על פי שאין בו סכנה, פטור מלהתענות, לפי שבמקום חולי לא גזרו חכמים (מ"ב שם, יא; רפ) [אבל כמובן שחייבים בשאר עיניים]. וכן ילדים שלא הגיעו לגיל מצוות, פטורים מן התענית, ואין להם לצום, אפילו שנה קודם גיל מצוות (באה"ל ר"ט תקנ).

לה. ישיבה על הארץ – יושבים על הארץ, הן בבית-הכנסת והן בבית, עד חצות היום (שעה 12:47): (ע"י: שר"ע ורמ"א תקנ"ג, ג; מ"ב; יאור"צ ז, רסח; דרכי הלכה-קיצוץ"ט, ת"ג). ומותר להניח תחתיו כר קטן, ומי שקשה לו יכול לשבת על ספסל נמוך (מ"ב יא). וימעט האדם מכבודו ומהנאותו בכל מה שאפשר (רמ"א ס"ט תקנה). [והנוסעים ברכב, יושבים בו כדרכם].

לה. לימוד תורה – אסור לקרות בתנ"ך, ולשנות במשנה ובמדרש ובגמרא בהלכות ובאגדות, מפני שהלימוד משמח את ליבו של האדם, שנאמר (תהילים י"ט, ט): "פְקֹדֵי ה' יִשְׂרָיִם מִשְׂמְחֵי לֵב" (שר"ע תקנ"ד, א), ואף הנשים אסורות בלימוד (ש"ס). וכל סוגי הלימוד בכלל האיסור [תהילים] (ואם אינו בקי בלימוד אחר, יכול לקרוא תהילים כדי שלא יתבטל, והוא הדין שמתור לקורא דרך בקשה ותפילה (ע"י מ"ב ז; שי"א), חק לישאל, מעמדות (מ"ב ש"ס), "ח פרקי משנה (ש"ס), פרקי שירה, קבלה (ש"י). וכל מה שנוהגים לומר בסדר התפילה, מותר לאומרו כרגיל (ע"י שר"ע ש"ס, ד; וע"י שי"א וש"ע).

מיה. קינות ומגילת איכה – אומרים הקינות וקוראים את מגילת איכה, בליל הצום וביומו (ע"י שר"ע תקנ"ג ב ו ד ורמ"א ד), אפילו כשהוא ביחיד (מ"ב ה). ובשעת הקינות אסור לדבר ולצאת לחוץ, כדי שלא יפסיק ליבו מן האבילות (שר"ע ש"ס, ה).

מז. ברכת "שעשע לי כל צרכי" – מברכים ברכות השחר, ודעת רוב הפוסקים שיש לברך גם ברכת "שעשע לי כל צרכי" (מ"ב תקנ"ד, לא; ש"ס; חזו"ר, ימים נוראים, ש"כ).

מז. טלית ותפילין – המנהג כיום ברוב בתי-הכנסת שמתעטפים בטלית ומניחים תפילין בשחרית כמו בכל יום (ש"ס). ולא ישנה האדם ממנהג הציבור משום "לא תתגודדו" (ש"ע). [ומנהג האשכנזים להניח טלית ותפילין בברכה רק במנחה (שר"ע תקנה, א). והמניחים תפילין של "רבינו תם", יש להם להניחם (מ"ב תקנה, ד; ש"ע)].

מז. תיקון חצות – בליל הצום אומרים תיקון רחל בלבד (שע"ת ס"ט תקנ"ב; בא"ח דברים, כה; רנ"ב), ללא יודוי (שר"ע תקנ"ט, ד). אבל ביום אין אומרים תיקון רחל, כיון שכבר אמרו קינות ומגילת איכה. ועוד, שאחר חצות אנו בטוחים בחסדי ה' להתנחם (בא"ח ש"ס; קכ"ט).

מוצאי הצום – י"א אב

מט. ערבית/חכרות הבדלה – במוצאי הצום מתפללים ערבית כרגיל כבכל יום, ואין אומרים בתפילה "אתה חוננתנו" (אף אם שכח לאומרו במוצ"ש) (מ"ב תקנ"ג, א), וראוי להכריז לציבור בבית-הכנסת שלא ישכחו לעשות הבדלה (ע"י ש"ל).

נ. ברכת הלבנה – המנהג פשוט לברך ברכת הלבנה במוצאי הצום (ת"י וע"י רמ"א תכ"ו, ב ותקנ"א, ח ומ"ב תכ"ו, יא) [והאשכנזים מצריכים שיטעם משהו ויברך עם נעליים (מ"ב ש"ס), אך לא ימנע בשל כך מלברכה בציבור (שנה"צ ש"ס, ט)]. וצריך להיזהר לברכה בשמחה (בא"ח דברים, כח).

נא. סדר זהבדלה – מבדילים על הכוס ומברכים ברכת "בורא פרי הגפן" וברכת "המבדיל בין קודש לחול" (ללא נר ובשמים (שר"ע תקנ"ג), לפי שכבר בירכנו על הנר (ואף אם לא בירך אמש, לא יברך כעת (מ"ב ש"ס, א), ובאשר לבשמים כבר חלפה הלכה לה הנשמה היתירה במוצ"ש (מ"ב ד). ואין אומרים פסוקי השמחה שנהוג לאומרם בהבדלה, אלא יתחילו מיד בברכות (שלח).

נב. חיתר העיניים – לאחר התענית מותר מיד להסתפר ולכבס (שר"ע תקנ"ג, ד), להתרחץ (ת"ס) ולשמוע כלי נגינה. והשנה שהצום דחוי, מותר אף לאכול בשר, לשתות יין, ולברך ברכת "שהחיינו" (כי בשאר שנים נמנעים מכן בהיות ובית המקדש היה נשרף עד שקיעת החמה ביום העשירי, ואילו כעת הוא יום י"א באב (ת"ס). ואף למנהג האשכנזים יש להתיר בכל זה (מ"ב תקנ"ג, ד ושנה"צ ד), אבל אוסרים אכילת בשר ושתיית יין במוצאי התענית מפני אבילות של יום, ומותרים רק ביום י"א אב (רמ"א ש"ס), וכן טוב שלא ישמשו אלא במקום מצוה (מ"ב ש"ס, ב).

ניתן להשיג את העלון באתר "מאור לפסגה" www.maorlapisga.org

העלון מוקדש לרפואת איתן רפאל בן עדינה, עמרם בן שמחה, יצחק גגו בן זינה, שמעון בן גרציה, מרינה בת דינה, מאיה בת מרים, מסעודה מזל בת קלימה, מרים רוחמה בת מסעודה מזל, מרים רחמה בת סולטנה, לונה בת סוזן. פרוחה בת סוליקה, שושנה בת מלכה, מרים חיה בת מסעודה, נח בן חוה, גרציה בת חנה, אברהם בן חנה, דניאל בן חדסה שיפרה, אילה בת רות, אורי שרגא בן פנינה. **להנחת** שלמה בן סולטנה. **חיות הנזון** לאורטל בת תמר, יעקב בן מרינה, אפרת בת זילפה, רונית בת רבקה. **ולעילוי נשמת** הרב יעקב חי בן בניה, אהרן בן תמר, יהודית בת חנה, סימי בת ימנה, מלקולם מרדכי גדליה בן רחל, יצחק בן מרים, יהודה בן מסעודה, ישועה בן רחל, שלמה בן מרים, עמרם בן שמחה, רחל בת רבקה, שמחה בת לאה, קולט זיינה בת רוזה, מסעודה בת תמר, יהושע בן חנה, מניה בת מרים, רבקה בת מרים, נפתלי בן שמעה, משה שמואל בן אסתר. רבקה חיה בת איו"ה, מרים חטיבאשווילי, חביבה בת נוימה, משולם בן עזי, שלום בן סוליקה, ר' שמעון בן איו"ה, סעדה בת רחל, דוד בן אסתר, מרסדס בת תמר, מסעוד בן אונישה, ששון בן שרה, אביה יהושע בן רונית, חיים חי מנחם בן בלנש, יהודה בן שרה, דוד בן דורית, אוריה בן כוכבי, יצחק בן רחנה, משה חי בן רינת, רב חיים בן סעדה, שמואל נורברט בן אליס מומה, מרדכי בן סולטנה, ג'ריה בת עסילה, משה בן סעדה, יצחק חיים בן מרסדס, מסעוד בן חנה, מזל בת גוזה זהבה.

לה. ישיבה על הארץ – יושבים על הארץ, הן בבית-הכנסת והן בבית, עד חצות היום (שעה 12:47): (ע"י: שר"ע ורמ"א תקנ"ג, ג; מ"ב; יאור"צ ז, רסח; דרכי הלכה-קיצוץ"ט, ת"ג). ומותר להניח תחתיו כר קטן, ומי שקשה לו יכול לשבת על ספסל נמוך (מ"ב יא). וימעט האדם מכבודו ומהנאותו בכל מה שאפשר (רמ"א ס"ט תקנה). [והנוסעים ברכב, יושבים בו כדרכם].

לה. לימוד תורה – אסור לקרות בתנ"ך, ולשנות במשנה ובמדרש ובגמרא בהלכות ובאגדות, מפני שהלימוד משמח את ליבו של האדם, שנאמר (תהילים י"ט, ט): "פְקֹדֵי ה' יִשְׂרָיִם מִשְׂמְחֵי לֵב" (שר"ע תקנ"ד, א), ואף הנשים אסורות בלימוד (ש"ס). וכל סוגי הלימוד בכלל האיסור [תהילים] (ואם אינו בקי בלימוד אחר, יכול לקרוא תהילים כדי שלא יתבטל, והוא הדין שמתור לקורא דרך בקשה ותפילה (ע"י מ"ב ז; שי"א), חק לישאל, מעמדות (מ"ב ש"ס), "ח פרקי משנה (ש"ס), פרקי שירה, קבלה (ש"י). וכל מה שנוהגים לומר בסדר התפילה, מותר לאומרו כרגיל (ע"י שר"ע ש"ס, ד; וע"י שי"א וש"ע).

אבל מותר ללמוד בדברים הרעים [כגון בספר איוב ובפירושו, ובדברים הרעים שבספר רימיה (ומדלגים פסוקי הנחמה שבו), מדרש איכה ופירושו (וידלג מה שאינו שייך לחורבן (ש"ס)), ומועד קטן פרק אלו מגלחין (שר"ע ש"ס, א-ב), אגדת החורבן במסכת גיטין פרק הניקין [דף נה.], ובסנהדרין פרק חלק [דף צו, צז ושבת קי"ט]; וספר יוסיפון (מ"ב ג), הלכות ט' באב ואבילות (נ"ט"ג עה, ו). וילמד פשוטם של דברים ולא דרך פלפול (מ"ב ד), ואם נתחדש לו בהם חידוש, מותר לכותבו (שי"א וש"כ)]. וכן ספרי מוסר שמעוררים את האדם לשוב בתשובה ולהיטיב אורחותיו, מותר ללמוד בהם (ואם מסתעפים מענין לענין בבאורי פסוקים המביאים לידי שמחה, יש לדלגם) (ש"ס). ומן הדין מותר לקרוא עיתון ולשמוע רדיו (הכשרים לקריאה ולשמיעה), והמחמיר תבוא עליו ברכה (ש"ס).

לט. עשיית מלאכה – מנהג ישראל שלא לעשות מלאכה ביום הצום (באה"ל תקנ"ד, כב ד"ה במקום: ש"ס) (וע"י גוי מותר (שר"ע ש"ס), וכן בליל הצום (ש"ס)), והעושה מלאכה אינו רואה סימן ברכה מאותה מלאכה (ש"ס, ד). ונוהגים להכין את צרכי הסעודה של מוצאי הצום רק לאחר חצות היום (שעה 12:47) (שר"ע תקנ"ט, י), כדי שיהא יושב ושומם באבילות של ירושלים להתעסק ולהתאונן בנהי וקינות ולא בדברים אחרים המשמחים ומסיחים מן האבילות (באה"ל ש"ס). ולכן, גם את כלי הסעודה שנותרו משבת, מותר להדיח רק לאחר חצות אם יש בהם צורך לסעודת מוצאי הצום, אלא אם כן נודף מהם ריח או שיש צורך להשתמש בהם כעת לאכילת הילדים וכדומה, שאז מותר להדיחם אף במוצאי שבת (יאור"צ כ"ט, ד).

מ. שאילת שלום – אין שואלים שלום (שר"ע תקנ"ד, כ), וטוב אף שלא לומר "שבוע/לילה/בוקר טוב" (מ"ב מא; של). וימעט בדיבורו (חיי אדם קלה, יז). ואנשים שאינם יודעים ואומרים שלום, משיבים להם שלום בשפה רפה ובכובד ראש (שר"ע ש"ס). אבל מותר לשאול את חברו איך הוא מרגיש מהתענית (של) וכן לברכו (נ"ט"ג עה, ט).

מא. עישון/בשמים – מי שרגיל מאוד בעישון סיגריות, ויש לו צער גדול אם אינו מעשן, יש להתיר לו לעשן בצינעא (ל"ב). ואין לברך על מיני בשמים (שר"ע תקנ"ט, ז וי"ד רסה, ד; ש"ס).

מב. טיול/אחיזת תינוק – לא יטייל בשוק בצום (שר"ע תקנ"ד, כא) ולא יקח תינוק בחיקו, כדי שלא יבוא לידי שחוק, אבל מותר לקחת תינוק על מנת להרגיעו (חזו"ר, של"ג), ואף לשיר לו (נ"ט"ג ע"ט, טז).

מג. שינה – יש לאדם להצטער בענין משכבו בלילה, שאם רגיל לשכב על שני כרים, ישכב על כר אחד (רמ"א תקנה, ב). ויש שנהגו לישון על הארץ ולהניח אבן תחת מראשותיהם (שר"ע ורמ"א ש"ס). מיהו, אדם חלוש או זקן ומעוברות ומניקות אינם בכלל זה (ע"י: רמ"א ש"ס ומ"ב ז; ש"ס), וכן אם אינו מצליח להירדם מחמת כך (יאור"צ ג, רסח).

מנהגי הצום

מז. "נחם"/"ענגנו" בתפילה – חז"ל תיקנו לומר מעין המאורע בצום, ולכן בכל שלושת התפילות צריך לומר "נחם" בסיום ברכת "תשכון בתוך ירושלים" (שר"ע תקנ"ט ו"ב א) (אחרי "במהרה בימינו". והשליח ציבור אומר "נחם" בחזרת התפילה בשחרית ובמנחה (ש"ס)), וחותרים "מנחם ציון בבנין ירושלים" (ש"פ). [ואם שכח לאומרו בבונה ירושלים, יאמרנו ב"רצה" במקום שאומרים "יעלה ויבוא" בראש חודש, ואינו חותם ברוך וכו'. ואם לא נזכר, יאמרנו בסיום התפילה ב"אלוקי נצור" (מ"ב ב; שנה"ג). כמו כן בכל